

Шевченко і світ

М. Венгрєнівська, канд. філол. наук, доц.;
А. Гнатюк, канд. філол наук, доц.

**ПОЕТИЧНІ ТВОРИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ПЕРЕКЛАДАХ
ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ**

У перекладах поетичних творів завжди акцентується на втратах і відхиленнях від оригіналу у звуковій організації твору, і в першу чергу, звукопису, метрики вірша, структури строфи, схеми римування тощо. Водночас порушення формального боку при перекладі заради суттєвого, заради збереження поетичного змісту твору не розцінюється як деформація, а як перевираження твору в інших мовних формах. Навіть при досконалому володінні мовою і поетичною технікою перекладач поезії змушений підкорятися законам версифікації, а вони, як відомо, в різних мовах різні.

У передмові до своїх перекладів Шевченкових віршів французькою мовою М. Гельвік писав:

"Вірші Т. Шевченка сяють чудовою римом, чарівною майстерністю слова, які перекладачеві важко повністю відтворити...", "...і хоча дотримуватися рим для нього є цілком реальним завданням, проте від цього часто-густо страждає і літературна цінність, і природна легкість Шевченкової поезії" [1, 23]

Шукаючи французькі відповідники у формі віршування, здатного передати звучання і динаміку Шевченкового вірша, який ламає ритм, варює метр, прискорює або сповільнює його відповідно до руху думки, М. Гельвік зупинився на силабічному неримованому, так званому "білому", віршеві, відкинувши французький верлібр. На його думку, французький верлібр занадто "інтелектуальний" і не підходить до романтичного, стрімкого, сповненого народнописаними ритмами, самобутнього Шевченкового вірша, який ґрунтується на чергуванні наголошених і ненаголошених голосних, невластивому французькій мові.

Не тільки М. Гельвік, але й інші перекладачі віршів Т. Шевченка французькою мовою [2] обрали для перекладу віршову структуру вільного вірша, ритмічні очнаки якого різко розходяться з традиційними нормами французького віршування. Такий підхід не суперечить створеним Т. Шевченком новим віршовим формам, які поєднують і різновимірні рядки, і речитативні форми народних дум, і народнописані форми та невичерпну стихію форм розмовної мови. У звуковій організації поезій Т. Шевченка переважає неточна рима, побудована на повторенні звукових комплексів, здебільшого звукових пар – суфіксів, закінчень, коренів слів, їх елементів. Усі ці засоби підкреслюють змістове навантаження образів. Т. Шевченко використовував не готові форми народної поетики, а принципи її образно-семантичної та синтаксичної системи. Поєднуючи найцінніші надбання усної народної творчості і класичної літератури, він створив свою індивідуальну поетичну форму, набагато випередивши появу форм вільного вірша в європейській поезії.

Своїм віршем і поетичною мовою Т. Шевченко сучасний швидше нам, аніж поетичній мові свого часу [6, 233]. Його вірш не вкладався ні в одну з традиційних систем віршування. Силабіка української народної пісні

своєрідно поєднувалася в його поезії з пушкінською традицією силаботонічного вірша. Як справедливо зауважив М. Рильський, у цьому поєднанні з часом зростало тяжіння Т. Шевченка до силаботоніки, а саме, до чотиристопного ямба пушкінського типу [4, 22].

Та яким би не було співвідношення цих елементів, їхній поетичний сплав був завжди гармонійний, йому притаманні були надзвичайна гнучкість і свобода ритму, який А. Луначарський назвав "крилатим" [2, 437], повна єдність його зі змістом. Т. Шевченко розгорнув у своїх віршах все багатство і своєрідність народнопісенних ритмів.

Французька система віршування – силабічна, де всі (або майже всі) склади, крім останнього, у кожному віршованому рядку сумірні (їх вважають ідентичними мовними одиницями). Повторення однакової кількості таких одиниць-складів у рядках вірша створює ритм, який опирається на складочислення і фіксоване місце кінцевого наголосу в рядку.

Система віршування української літературної мови – силаботонічна, що базується на чергуванні наголошених та ненаголошених складів. Ця різниця між ними формує найпростішу мовну одиницю ритму – стопу (1):

Думи мої думи мої, (8 складів) - - - -

Лихо мені з вами! (6 складів) - - - -

У першому рядку маємо чотиристопний хорей. Наступні два рядки точнісінько повторюють ритмічний рисунок і кількість рядків попередніх:

Нащо стали на папері - -

Сумними рядами?... - -

Як відзначав В. Клемперер [7, 57], у французькій мові не існує стопи (*ried*) у повному значенні цього слова, мова ця не може створити ні дактиль, ні хорей, ні спондей із цілком незалежних складів, тому що склади ці позбавлені як довготи, так і короткості, автономні, їхня кількість залежить від законів французької мови, де наголос падає на останній склад. Останній склад із озвученою голосною завжди склад довгий.

Силабічне віршування склалося в українській та російській поезії XVII–XVIII ст., тож передати формально-ритмічну правильність Шевченкового вірша в перекладі французькою мовою можна було б простим збереженням відповідної кількості складів у французькому віршованому рядку (головне тут – збереження пауз, які утворюють смисловий ритм, характерний для так званих білих віршів), адже метрику зберегти ми не можемо, так само як і Шевченкову риму та звукопис, на складність передачі яких навіть у російських перекладах неодноразово вказували радянські теоретики перекладу.

На жаль, перекладачі розглядуваної збірки не прагнуть не тільки зберегти відповідну кількість складів у віршованих рядках, але навіть не дотримуються чергування віршованих рядків з меншою і з більшою кількістю складів.

Тож вище цитований вірш у перекладі А. Абріля звучить так:

Pensée o mes pensées,	(7 складів)
Vous me donnez bien de tourment!	(8 складів)
Que venez-vous, maussades,	(7 складів)
Vous aligner sur le papier blanc?	(9 складів) (53)
Не наблизився до оригіналу і переклад М.Гільвіка:	
Mes pensées, mes pensées,	(6 складів)
Vous m'en donnez du mal	(6 складів)
Pourquoi vous-êtes vous	(5 складів)
Rengées sur le papier	(5 складів)
En si tristes colonnes?	(5 складів)

[8,172]

Уже побіжне знайомство з перекладом показує, що музику Шевченкового вірша безповоротно втрачено (певну роль тут відіграє і втрата Шевченкової алітерації довгих голосних у - й - о - ії).

Очевидно, що перекладач також не зауважив і того, як французькі слова "ляжуть" на музику відповідної української пісні (адже багато Шевченкових віршів покладено на музику, і вони стали народними піснями, а ті, що ще не покладені, самі "просяться" на музику). У цьому випадку ми запропонували б перекласти так:

Tristes songes, sinistres songes...

Такий переклад, як видно, дає змогу правильно зберегти і розставити паузи предикації відповідно до українського оригіналу, тим більше, що чергування сильних і слабких складів у запропонованому нами перекладі ближче до чергування наголошених і ненаголошених складів в українському оригіналі.

Рима перекладачем також відтворюється не завжди і дуже довільно:

Чом вас вітер не розвіяв	la steppe, comme poussières.
В степу, як пилину?	Que ne vous disperse le vent?
Чом вас лихо не приспало,	Et le chagrin ne vous endort-il,
Як свою дитину ?.. (53)	Comme ses petits enfants?..

У Т. Шевченка, як бачимо, римуються 2-й та 4-й рядки, що перекладач помітив і намагається відтворити, правда, повністю відкидаючи відповідний звукопис, але ритм вірша розвалюється, бо стрункий і чіткий повтор *чом*, з якого починаються 1-й та 3-й рядки, а також як у 2-му та 4-му перекладі повністю втрачені.

У найпростіший лексичний повтор губиться і в інших перекладах, де перекладач забуває, що повтор – необхідна складова ритму вірша:

Quel mal ai-je pu faire A tous ceux-là, qui sont tes gens? Pour quels maux ils me jugent? Pourquoi ont-ils voulu ma mort? Chrétiens! Croyants honnêtes! Priez pour vous ...Un même sort, Gens innocents, vous guette.

Що я заподіяв	Quel mal ai-je pu faire
Оцим <u>людям</u> ? твоїм <u>людям</u> !	A tous ceux-là, qui sont tes gens?
<u>За що мене судять</u> !	Pour quels maux ils me jugent?
<u>За що мене розпинають</u> ?	Pourquoi ont-ils voulu ma mort?

Люди! добрі люди!
Моліться!.. неповинні –
І з вами те буде!
guette.

Chrétiens! Croyants honnêtes!
Priez pour vous... Un même sort,
Gens innocents, vous

«Єретик

Як бачимо, повтор у перекладі повністю усунуто.

А що ж тоді говорити про відтворення в перекладах народно-поетичних повторів, які представлені в Шевченкових поезіях всією розмаїтістю своїх різновидів: лексичні повтори (анафора, епіфора, рефрен та ін.), а також синтаксичні повтори (повтор-паралелізм, повтор-заперечення, повтор-протиставлення /антитеза/).

Усе це створює інтонаційну ритмо-мелодику, специфічну для поезії Т. Шевченка, яку, на жаль, здебільшого втрачено у французьких перекладах. Разом із тим втрачено і локалізацію логічних наголосів, що впливає на характер тональних вершин, спадів, пауз.

Саме ці компоненти у своїй єдності і складають інтонаційну організацію поезії, їх мелодику. У ритмічній розмаїтості, як і в багатстві фоніки, насиченості вірша асонансами, алітераціями, внутрішніми римами виявляється музичне начало, властиве поетичному мисленню Т. Шевченка.

Не маючи змоги показати всі прийоми і засоби звукопису Шевченкових поезій і спроби їх відтворення французькою мовою, наведемо лише приклади вживання алітерації. Так, у поемі "Кавказ" повторення звуку "р" допомагає чіткіше окреслити образи, увиразнити ідею. Повторенням звуку "р" створюється карбоване звучання вірша, що підкреслює вкладений у нього гнівний зміст: викриття загарбницької політики царизму, лицемірства та облудності церкви:

Храми, каплиці, і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед образом твоїм
Неутомленніє поклони.
За кражу, за войну, за кров,
Щоб братню кров пролити просять
І потім в дар тобі приносять
З пожару вкрадений покров.

Перекладач М. Гільвік доступними йому засобами намагається передати це гнівне "р".

Oui, les temples et les chapelles,
Les icônes, les chandelles,
La fumée de la myrrh et puis
Les adorations inlassables
Tout cela devant ton image:
Ils prient pour le vol, pour la guerre
Pour le sang; ils prient pour encore
Répondre le sang fraternel.

Ensuite ils te feront le don
D'un linceul qu'ils auront volé
Au beau milieu de l'incendie. [8, 126]

Той же перекладач частково відтворює і чергування звука *л*, за допомогою якого Шевченко створює прозорі, чисті, ніжні образи:

І заплакала Лілея,	Fleur de Lys encore pleura
А Цвіт Королевий	Et pois de Senteur encore
Схилив свою головоньку	Inclina sa tête fine
Червоно-рожеву	Tout de rouge et de rosé
На білеє пониклеє	Vers le visage tout blanc
Личенько Лілеї	Abattu de Fleur de

Lys ("Лілея") [8, 146]

Плавна, лагідна, мрійна музика наведених Шевченкових рядків зникає в перекладі разом зі зняттям повтору звука *я*.

Втрачається в перекладі і звуконаслідування явищ природи, які так емоційно, яскраво виражаються в Шевченкових віршах:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива

("Причинна")

Французькі переклади своєрідно пееають звуковий образ оригіналу:

Il mugit et gémit le large Dniepr
Au-dessus de lui hurle un vent puissant [8, 167]
Le Dniepr mugit, le Dniepr sanglote
Sous l'âpre vent, les saules plient [2]

Усуваючи в перекладі Шевченкових віршів звуковий, лексичний або синтаксичний повтор, перекладач усуває не тільки пружність віршу, але і його емоційно-змістову наснагу, як, наприклад, у перекладі А. Абріля:

І мене <u>в сім'ї великій</u> ,	Et que dans la grande famille,
<u>В сем'ї вольній, новій</u> ,	Délibrée de ses chaînes
Не забудьте пам'янути	Avec des mots doux paisibles
Незлим тихим словом.	De moi l'on se souviene.(8, 173)

Проте в перекладі Гільвіка цей повтор збережено, а разом із тим збережена і сила змісту, вкладеного в слова "в сім'ї вольній, новій":

Plus tard dans la grande famille,
La famille libre et nouvelle,
N'oubliez pas de m'évoquer
Avec des mots doux et paisibles. [8,69]

Навіть із наведених прикладів видно, що фонетично яскраву експресивність Шевченкових віршів забезпечують словесні повтори – найпоширеніші в народній поезії синтаксичні фігури. У цих конструкціях повторення слів викликає послідовне чергування одних і тих же складів, звуків, концентрує їх в яскраві співзвучності. Фоностилестичний ефект у таких конструкціях досягається гамою текстуального звукопису – чергування повторюваного акцентованого асонансу з явищами

консонактивації.

Порівняльний вибірковий аналіз оригіналу та перекладів віршів Т. Шевченка французькою мовою /переклади М. Гільвіка та збірка перекладів різних перекладачів/ дає підстави, виходячи з основних критеріїв оцінки якості перекладу, зробити висновки, що основний зміст перекладених поезій і систему образів та лексику оригіналу в перекладах збережено. Проте в системі цілого мовні засоби перекладу не завжди відповідають поетичному змісту оригіналу.

Перш за все це стосується відтворення загальної музики звучання, звукопису, метрики вірша, структури строфи, схеми римування, характеру рими. Ці найважливіші структурні елементи віршів Т. Шевченка, які несуть на собі поетично-емоційне навантаження, створюють емоційне напруження, в яке включається відповідно намагнічена лексика, на жаль, не знайшли в перекладах збірки відповідного аналога. Перекладачі збірки знехтували аналізом складових ритму Шевченкових віршів і в дуже виняткових випадках музику Шевченкової поезії французький переклад не відтворює. Відсутність основного стрижня в перекладах зразу ж приглушує добір усіх мовних засобів різних рівнів. Переклади явно програють, позбавлені яскравого іскристого Шевченкового звукопису, метрики вірша тощо. І, звичайно ж, переклади М. Гільвіка поки що залишаються кращими з усіх перекладів поезій Т. Шевченка французькою мовою.

1. Ковалевський В. Ритмічні засоби українського літературного вірша. – К., 1960;
2. Луначарский А. В. Статьи о литературе. – М., 1957; 3. Пархоменко М. Тарас Шевченко в русских переводах // Вопросы теории художественного перевода. – М., 1971; 4. Рьльский М. О поэзии. – К., 1976; 5. Теория и практика перевода. Вип. 10. – К., 1983; 6. Шевченко Т. Г. Вибрані твори. – К., 1978; 7. Klempere Victor. Modeme française Lyrik. – Berlin, 1957; 8. Taras Chevtchenko. – Paris, 1964.